

(ד) געגועים ונוסטאלגיה

הכתרת של "הספר המשוגע" (14) ממלאה פונקציה של התנצלות כלפי הקורא, וכן גם תמרור אזהרה. לגבי ספר בעל כותרת מעין זו אין לבוא בתביעות ביחס למהימנות הארועים, לסדר כרונולוגי, לשימוש עקבי בפרוזה או בשירה, לסבירות עניינית ולתיאור ראשיתם, אמצעיתם ואחריתם של הדברים. אל לו לקורא לצפות ליצירה אחידה מבחינת התוכן והמבנה הצורני. וכך אומר חיים גורי על ספרו, באחד העמודים הראשונים:

הייתי רוצה לראות את ספרי אשר ייכתב, אם יעזרני האל, כערבוביה משונה למדי ובו מידע על כמה גברים ונשים שכדאי להכירם, של אגדות ארץ-ישראליות, קטעי רומן, שורת מעשיות, מדוע לא? מצרף של אמת ובדיה. מין "ספר משוגע".

ואכן, הספר הוא צרוף של כל היסודות השונים הללו; למן האנקדוטה הפותחת, המסופרת ברוח "ילקוט הכובים" (15) ועד לנקודת השיא — ההפגנה הגדולה כנגד הבריטים בעיר חיפה. רומנטיקה, פאתוס והומור משמשים בערבוביה. יש דמויות מצחיקות, כמו מוסה. יש דמויות הירואיות, כמו דני שרמק. יש דמויות רומנטיות, כמו ברניקי. וישנו ידיד הנעורים, חמדור, הנופל בעת פיצוץ גשר, ובדמותו כל הקווים השונים הללו.

מעל הכל, זהו ספר של זכרונות. זכרונות על ארצישראל של שנות השלושים והארבעים, עד ערב הקמת המדינה. יש גם מספר פגישות מאוחרות יותר, קפיצות קדימה בזמן, אולם אלה תפקידם להאיר ולהסביר את העבר — כשם שבדרך כלל בספר משתמשים בטכניקה של "השלכה לאחור" כדי להאיר בעזרת העבר את ההווה. הזכרונות שונים בטיבם ובמהותם. הם אינם מתרכבים לתמונה שלמה בזמן ובמקום; למעשה ניתן לומר, כי אין הם יוצרים תמונה כי אם אווירה מיוחדת. גם הגיבורים השונים המופיעים אינם מתוודעים אלינו בסיפור חייהם הכרונולוגי. דרך הסיפור היא אפיוודית, והנושאים הם שונים ומשונים. גם על חמדור, שהוא, כעדונו של הסופר, הגיבור המרכזי של הספר, אין סיפור מקיף וכולל. אנו קוראים על חוויות מימי הילדות בתל-אביב, חוויות שהן משותפות לו ולמחבר; שומעים על מקרה ביש שארעו באלכסנדריה בעת שירותו בצי הוד מלכותו; והוא צץ במפתיע בדרך המקרה הגורלי ליד המחבר ידידו מנוער בשעות גדולות או מיוחדות, כמו בהפגנה הגדולה בחיפה.

ההפגנה בחיפה זוכה לתיאור פיוטי ורווי רגש. יש כאן התרפקות על העבר שאיננו רחוק כל כך. ומפליא עד כמה גשתנתה המציאות המדינית המקיפה אותנו תוך שתיים שלוש עשרות שנים עד שאותם ימים כבר הפכו מנחלת העבר לנחלת ההיסטוריה. כיום, כאשר הישראלי המצוי מתלונן יומיום על הקף העליה

לארץ ועל הטבות הניתנות לעולים על חשבון היישוב הותיק, דרוש מאמץ מה כדי לזכור שאותו הישראלי בגלגולו הארצישראלי הפגין בלהט כנגד הבריטים, כשהוא קורא בקול גדול — מדינה עברית, עליה חפשית. לאור מציאות מתקדמת זו, יישר כוחו של חיים גורי שהוא מזכיר נשכחות. הגיבור והמארגן של הפגנה זו בספר הוא דני שרמק, היודע להלהיב את כולם בגאומיו ואשר מצדו רב כל כך עד שהוא מסוגל להמצא בכמה מקומות שונים בעת ובעונה אחת. כדרך העולם, הצעירים ואולי הצעירים-מאוד הם ראשי ההפגנה, הם השורות הראשונות והם האחרונים הנשארים כאשר העניין מתחיל "להיות רציני", כלומר, כאשר הבריטים מחליטים להשתמש באמצעי אלימות כדי לפזר את הקהל. הרשעים שבסיפור זה הם ללא ספק הבריטים, היוצאים המושים בכלי זינם כנגד נערים שבידם, לכל היותר, אבנים או מקל. ואף זההי פרשה שכמעט ושכחנה. כמוכן שקיימת ספרות ארצישראלית וספרות ישראלית המתארת את אותם הימים, ספרות שנכתבה בסמיכות של זמן לארועים עצמם; אך ככל שאנו מתרחקים מן התקופה הנדונה, משתנה ראייתנו את ימי-טרם המדינה ומשתנה גישתם של הסופרים, החייבים לעבור פער רחב יותר בזמן.

סיפור מסוג אחר לגמרי הוא הסיפור על יסמין הקטנה, אשר במפתיע נתגלו בה כוחות שמעבר לטבע. חיים גורי מאמין בכוחות על-טבעיים; אמונה זו הולמת את הנטייה הרומנטית שלו. והריהו מספר בהרחבה על הנערה הערביה אשר זמן מה רפאה חולים בנוכחותה ובמגע ידה, עד שנעלמה בפתאום כשם שהופיעה בפתאום. מכיוון שאין בספר כל כוונה לתיאור המשכי ועובדתי, פטור המחבר מהסברים ופתרונות. הוא מעלה, בצורה שירית, את תמונת הקהל הרב והמגוון הבא, אם מתוך אמונה ואם מתוך סקרנות, אם כדי לזכות בנס של ריפוי ואם כדי לראות את הנעשה וגם לכתוב כתבה עיתונאית. קהל גדול ובלתי הומוגני; ובתוכו אנשים שאיש לא ציפה לראותם במקום זה. עקבות יסמין אובדות בטרם מצליח הסופר לשכנע את חבריו הלוועגים לו כי אכן נתרחס והיה הנס; והזכרון עליה הופך למעין הבטחה לעתיד טוב יותר.

גם עקבות ברניקי המלכה אבדו. ברניקי הילדה היתה המלכה של המספר ושל חמדור ושל רבים אחרים בתל-אביב שטופת השמש של שנות השלושים והיא גדלה והתגייסה בשנות הארבעים וירדה למצרים והיו לה גברים רבים ואחר כך נעלמה ועקבותיה אבדו בלונדון הערפילית ואולי בעיר אחרת אבל למרות שהיתה עם רבים לא היתה של אף אחד ותמיד נשארה מלכתו של חמדור שהיה מקבל ממנה מכתבים מעבר ליבשות וימים.

כמה אפיוודות מימי הילדות מזכירות לנו בעיות ישנות וחדשות. שני בריונים, הסבורים ללא ספק שהם מצילים את המולדת, נטפלים לערבי מוכר ירקות. הערבי מגיע לחלק זה של תל-אביב כמה פעמים בשבוע עם חמורו הנאמן ועקרות הבית מכירות אותו וקונות ירקות. לכבוד המאבק למען התוצרת העברית

הופכים שני הצעירים הנזכרים את ארגז העגבניות של הערבי הנפחד — מעשה גבורה מפוקפק. ושוב מעשה אחר הוא סיפור כנס פלמחאים, שם היו יצחק שדה ונתן אלתרמן ובחור ובחורה מפליטי השואה, והיה זה מפגש ראשון לפלמחאים מכאן עם ניצולים "משם". האיש משם סיפר, "את הסיפור אשר עשה אותנו לאחרים. וכאשר סיים האיש את סיפורו לאחר שנים, לאחר ערים, לאחר נהרות, לאחר אש, לאחר רכבות, נמשכה הדממה שעה ארוכה מן המשוער, ורק המדורה נשמעה, ורק הכלבים והצפרדעים בפרדס הסמוך" —

מידי פעם טורח המספר להזכיר לקורא, כי אין הספר סיפור תולדותיו שלו, וכי חמדור הוא הוא הגיבור. קביעה זו אינה מדוייקת כל צרכה. אמנם מרגשת חיבתו והערצתו של המספר לחמדור, אלא שאין דמותו הציר עליו סובב הספר. הוא מופיע ונעלם, כמו שאר הדמויות, החשובות פחות והחשובות יותר, שמסופר עליהן. כפי שמעיד חיים גורי על ספרו, הרי הוא מרכב מיסודות שונים ורבים. לא כל הפרקים הם בעלי רמה אחידה. הטובים שבהם משקפים בראי לירי מקצת מתולדות ארצישראל. כפי שאוהביה חיו אותם.

מרץ, 1972